

Dorota Krystyna Rembiszewska

Instytut Sławiastyki Polskiej Akademii Nauk

Warszawa

dorota.rembiszewska@wp.pl

Niemieckie pożyczki leksykalne w dziewiętnastowiecznych materiałach Georga Wenkera z obszaru Warmii i Mazur

Abstrakt: Przedstawione niemieckie pożyczki leksykalne występują w ankietach zbieranych do *Niemieckiego atlasu językowego*, które wypełniono na obszarze Prus Wschodnich (ponad 500 miejscowości) w latach 80. XIX w. Część z nich stanowi zbiór wyrazów znanych polszczyźnie ogólnej. Pewne nazwy zostały zapożyczone i poddane różnym procesom adaptacyjnym (fonetycznym i ortograficznym) do systemu polskiego i charakteryzują dość duży obszar gwar północnopolskich (np. *wurst*, *gbur*, *klejdy*). Kilka z tych pożyczek to okazjonalizmy, zapisane na użytek kwestionariusza, będące interesującym przykładem dostosowywania wyrazów obcych do innego systemu językowego. Omawiany rejestr nazw pokazuje stosunkowo nieliczne pożyczki leksykalne pochodzenia niemieckiego, które przeniknęły do gwar mazurskich.

Słowa kluczowe: germanizmy, polskie gwary Prus Wschodnich, Niemiecki atlas językowy, Georg Wenker.

Abstract: **German Lexical Borrowings in the 19th Century Georg Wenker's Materials from Warmia and Masuria.** The German lexical borrowings presented in the article appear in the questionnaires collected for the German linguistic atlas, filled in the area of East Prussia (over 500 localities) in the eighties of the 19th century. Some of them constitute a set of words known in the general Polish language. Some names were borrowed and underwent various adaptation processes (both phonetic and orthographic) into the Polish system and they characterize quite a large area of the North Polish dialects (e.g. *wurst*, *gbur*, *klejdy*). Some of those borrowings are occasionalism written for the use of the questionnaire, being an interesting example of foreign words adapting to a different language regime. The register of names discussed in the article presents relatively small number of lexical borrowings of German origin which penetrated into the Masurian dialects.

Keywords: Germanisms, Polish dialects of the Eastern Prussia, German linguistic atlas, Georg Wenker.

Ankiety Georga Wenkera (1852–1911) były wypełniane na potrzeby *Niemieckiego atlasu językowego* (*Deutscher Sprachatlas*) na przełomie lat 70. i 80. XIX w. (w instrukcji dołączonej do kwestionariusza przesłanego do szkół jest datowanie – 1879/1880, 1887). Ankiety te zawierały 40 zdań w literackim niemieckim, które należało przetłumaczyć na miejscową gwarę. Zostały one rozesłane do szkół na północy Cesarstwa Niemieckiego. Wypełniali je miejscowi nauczyciele. Paradoksalnie, Georg Wenker – marburski bibliotekarz – przyczynił się do utrwalenia gwar północnopolskich właściwie w ostatnim momencie przed stopniowym wycofaniem polszczyzny ze szkół i ko-

ściółów na tym obszarze. Zgromadzone metodą korespondencyjną zbiory stanowią interesujące źródło nie tylko dla dialektów niemieckich, ale także przynoszą bogaty materiał m.in. dla gwar polskich¹, ponieważ teren badań objął również Prusy Wschodnie i Zachodnie. Z terenu Mazur, Warmii i Ostródzkiego w Centrum Badawczym Niemieckiego Atlasu Językowego (Forschungszentrum Deutscher Sprachatlas) w Marburgu znajduje się ponad 500 ankiet z materiałami polskimi.

Nie wszystkie powiaty² z tego obszaru mają jednakową reprezentację. Najmniej, bo tylko 1, przekazano z powiatu węgorzewskiego oraz 2 z powiatu gołdapskiego. Poza tym zapisy pochodzą z powiatów: brodnickiego (13 miejscowości), ełckiego (58), giżyckiego (27), lubawskiego (52), mrągowskiego (35), nidzickiego (61, w tym 7 z późniejszego pow. działdowskiego), oleckiego (19), olsztyńskiego (51), ostródzkiego (62), piskiego (41), reszelskiego (10), szczycieńskiego (106).

Materiał językowy utwalony w tłumaczeniach nauczycieli to specyficzne źródło gwarowe, jeśli chodzi o odmiany terytorialne polszczyzny. Po pierwsze ułożone przez Wenkera zdania miały wskazać zróżnicowanie fonetyczne i leksykalne istotne dla systemu języka niemieckiego. Dyferencjacja w odniesieniu do gwar polskich stanowi tu niejako element dodatkowy, niewynikający przecież z zamierzeń metodologicznych twórcy ankiety. Po drugie mamy tu do czynienia z sytuacją tłumaczenia, zetknięcia dwóch języków, co w jakimś stopniu zaciera jasność obrazu stanu języka, dla którego należy podać ekwiwalenty. Poza tym trzeba pamiętać, że zdania tłumaczyli nauczyciele, którzy otrzymali zadanie od władz zwierzchnich. Nie byli to przecież profesjonalni translatorzy. Dlatego niekiedy widać tendencję do tworzenia doraźnych nazw na potrzeby tego zadania, a także używania polszczyzny ogólnej, wyuczonej w szkole. Mimo tych zastrzeżeń, wartość zapisanych ankiet jest nie do przecenienia, jeśli chodzi o badania nad gwarami mazurskimi i warmińskimi. Bez trudu na przykład można wskazać leksykę znaną dla obszaru polskojęzycznego Prus, w tym zapożyczenia z języka niemieckiego.

W ankietach pojawiły pożyczki, które występowały niemal powszechnie na Mazurach, Warmii i charakteryzowały gwary tego terenu. Do takich zaliczymy *wurst* ‘kielbasa’ czy *gbur* ‘gospodarz’ oraz *brukować* ‘potrzebować’, które omówiłam już we wcześniejszych artykułach³. Pożyczki te, podobnie, jak *klejdy*, *kodry* ‘ubrania’ wyznaczają zasięgi wyrazowe w gwarach północnopolskich.

¹ Punkty kaszubskie zostały opracowane przez prof. Hannę Popowską-Taborską i Ewę Rzetelską-Feleszko w monografii *Dialekty kaszubskie w świetle XIX-wiecznych materiałów archiwalnych* (Popowska-Taborska, Rzetelska-Feleszko, 2009).

² Powiaty podaje według wypełnionych rubryk kwestionariuszy G. Wenkera. Wymienione powiaty wówczas należały do Prus Wschodnich – do rejencji gabińskiej: Angerburg [Węgorzewo], Goldap [Gołdap], Johannisburg [Jańsbork – Pisz], Lec [Giżycko], Lyck [Ełk], Oletzko [Olecko], Sensburg [Zańdźbork – Mrągowo] i królewieckiej: Allenstein [Olsztyn], Neidenburg [Nibork – Nidzica], Ortelsburg [Szczycno], Osterode [Ostróda], Röbel [Reszel] oraz do Prus Zachodnich – do rejencji kwidzyńskiej: Strasburg [Brodnica], Neumark [Lubawa].

³ Nazwy tych i ich zasięgi w gwarach polskich omówiłam w artykule *Sila wurstu brukuje białka i gbur? O niektórych wyrazach w XIX-wiecznych materiałach Georga Wenkera z obszaru Mazur, Warmii i Ostródzkiego* (Rembiszewska 2010).

Skoncentruję się na odpowiednikach wybranych niemieckich nazw, aby wskazać swoistą typowość mechanizmów zapożyczeń oraz przenikanie się warstwy leksykalnej polskiej z niemiecką. Punktem wyjściowym będą ekwiwalenty dla kilku wyrazów niemieckich z ankiet Wenkera.

W ankietach tych, choć niezbyt często, można spotkać zapożyczenia właściwe, a tak naprawdę powtórzenia w wersji polskiej nazw niemieckich. Są to: *fest* ‘mocno’, np. *spali fest, byli fest w spaniu* (20 ankiet); *Geschichte* ‘historia’ (2 ankiety).

Pojawiły się także wyrazy, które mogłyby być zapożyczeniami właściwymi z języka niemieckiego, ale w odniesieniu do zdań z ankiet Wenkera tak nie jest. Tak więc ze zdania 6. *Das Feuer war zu heiß, die Kuchen sind ja unten ganz schwarz gebrannt* jako odpowiednik polski wyrazu *ganz* ‘cały, całkiem’ w 14 ankietach podano dość odległe znaczeniowo *dicht* (i z adaptacją fonetyczną *dycht*) ‘duży; gęsty, zwarty’.

W zdaniu 20. podano połączenie *zum dreschen*. W ankietach wystąpiły dwie grupy odpowiedników – *do młócenia* (*do młoczenia, do młocenia, do młoczenia, do młocki* itd.) oraz *do draszowania*. W drugiej grupie ujawniają się różne stopnie adaptacji morfologicznej i fonetycznej czasownika niemieckiego z przyimkiem. Przeważają formy *do draszowania* (choć jest także kilka zapisów: *do dreszowania*), czyli z *a*, nie jak w niemieckim literackim z *e*, co może sugerować bezpośrednie zapożyczenie z dialektu dolnoniemieckiego, w którym jest *draschen* (SEK, II, 59). Jak podaje słownik pruski, *drāschen* było lokalizowane w delcie Wisły oraz na terenach dolnoniemieckich u Mennonitów w znaczeniach ‘1. młócić, 2. bić, uderzać, 3. grać w karty’ (PrWb, I, 1232–1234).

Postać *do draszowania* (*do dreszowania*) to przykład adaptacji, gdzie do czasownika niemieckiego dodano słowiański sufiks *-(ow)anie*. W ankietach zanotowano także formacje z polskim czasownikiem w podstawie, a więc *do młócenia*. Podobny mechanizm zadziałał w przypadku wyrazu *draszba* – typowym zapożyczeniem o charakterze mieszanym, w którym do niemieckiego tematu słowotwórczego dodano formant polski *-ba* (por. derywaty typu *kośba, wróżba*). Interesujące jest połączenie *do młoczy*, które zapisano tylko w dwóch ankietach (z powiatu ełckiego). Tu chyba mamy do czynienia z procesem wtórnym – utworzeniem połączenia przyimek + polski rzeczownik odsłowny na wzór *do draszby*, znanego wielu gwarom na tym obszarze.

Jeśli chodzi o adaptację fonetyczną tej nazwy, mamy tłumaczenia oddające cechy systemu konsonantycznego omawianych gwar. Są to mazurzenie i inne procesy z niego wynikające: *do drasowania, do drażby* oraz *do drażby, do drasiowania*.

W gwarach polskich *draszować* ‘młócić’ ma dość duży zasięg – od Kaszub przez Mazury, Warmię, Ostródzkie, po Kujawy i dawne Księstwo Łowickie (SGPA, VI, 257). Na Mazurach, Warmii i w Ostródzkiem poza ‘młócić zboże’ może on oznaczać ‘czynność poprzedzająca międlenie lnu’ oraz ‘oddzielać włókno od paździerzki – ogólnie o międleniu i tarcu lnu’ (SGOWM, VI, 104; SWM IV, 180).

Czasownik *dreschen* w gwarach Mazur i Warmii stał się podstawą derywatów, takich jak *draszba, draszka* ‘młocka’, *draszowany, draszowanie* (SGOWM, II, 104). Według ankiet Wenkera odpowiedniki polskie z tym niemieckim czasownikiem i z utworzonymi od niego derywatami wyznaczają zwarty areal w Ostródzkiem, na Warmii i na północy środkowych Mazur.

Inny wyraz, który pokazuje różne rezultaty kontaktu języka niemieckiego z polskim, to rzeczownik *die Kuchen* ‘ciasta’ w 6. zdaniu ankiet Wenkera. W ankietach zapisano sporo odpowiedników. Wśród nich mamy wyrazy będące egzemplifikacją adaptacji morfologicznej. Pierwsza grupa to *kuch, kuchy* (Im.). Rzeczownik niemiecki pozostał, tylko w liczbie pojedynczej został pozbawiony niemieckiego wykładnika formalnego, a w liczbie mnogiej dodano polską końcówkę fleksyjną. Wyraz ten jest pożyczką niemiecką, od wieków zadomowioną w polszczyźnie. Od XVI w. był używany w znaczeniu ‘mała ilość substancji przeznaczona do spożycia najczęściej o kształcie okrągłego lub owalnego placka’ oraz ‘wytłoki z roślin oleistych sprasowane w postaci okrągłego placka’ (SI XVI w, XI, 528). Pochodzi on od śrniem. *kuch / kuche*, dziś *Kuchen* ‘placek, ciasto’ (SSEJP, III, 303). W Polsce nazwa zachowała się w gwarach na znacznym terytorium. Poza Mazurami, Warmią, Ostródzkim (SGOWM, III, 369) była notowana w Wielkopolsce, na Pomorzu południowym i Kaszubach (MSGP 117). Podaje ją także – w dawniejszym znaczeniu: ‘wyciśnięte nasiona roślin oleistych (...) uformowane w płaski placek, stanowiące wartościową paszę dla bydła i nierogacizny; makucho’ – *Słownik zapożyczeń niemieckich w polszczyźnie* (Łaziński 2009, 115). W ankietach Wenkera ma ona największą frekwencję w porównaniu z innymi odpowiednikami i występuje właściwie na całych Mazurach i na Warmii.

Ta pożyczka niemiecka ma szerszy zasięg w Słowiańszczyźnie. Do ukraińskiego dostała się za pośrednictwem polskim – *кѣха* ‘rodzaj ozdobnego ciasta’ (ESUM, III, 164). W białoruskim *кѣхан* oznacza ‘niewielką bułkę nadewaną cebulą’ (ESBM, V, 174).

W ankietach podano też wyraz *placki* jako odpowiednik *die Kuchen*, który jest przecież także dawną pożyczką z języka niemieckiego, poświadczaną w 2. poł. XVII w. (SI XVII w). Pochodzi ona od niem. *Plätzchen* ‘ciasteczko’, a to od *platzen* ‘pękać; wybuchać’.

Kolejną pożyczką niemiecką jest wyraz *plince*, zapisany w jednej ankiecie w powiecie olsztyńskim. Jest to pożyczka zwrotna. Już dawno (np. Beyersdorff 1868, 499) stwierdzono, że niem. wyraz *Plinze, Plinse, Flinze, Flinse* ‘placki ziemniaczane’ jest pochodzenia słowiańskiego.

Początkowo przyjmowano tu wpływ ros. *блин, блины* (Knoop 1890, 13; Kiparsky 1936, 147; Wick 1939, 78–79), co przejął również słownik etymologiczny języka niemieckiego. Później jednak, po recenzji 12 i 13 wydania słownika F. Klugego sporządzonej przez M. Vasmera (1947, 450), powszechnie uznano, że – ze względu na stopień nasilenia tej pożyczki w gwarach niemieckich – jej źródłem był najpewniej język górnołużycki, a mianowicie głuż. *blinc, mlinc* ‘naleśnik, omlet’. Pożyczka ta, przejęta w XVI w., na gruncie niemieckim rozszerzyła się na znacznym terytorium, przybierając różne postaci: *Blinse, Blinz, Blinzen, Plinze, Plinz, Plintzen, Plins, Plints, Plinse* – i z wtórnym *f*- w nagłosie wyrazu – *Flinze, Flinse, Flinsen*. Jej szczegółowe omówienie i dokładne zasięgi w gwarach niemieckich podano w kilku obszernych opracowaniach (por. Teuchert 1958, 27; Wolf 1965, 79–80; Eichler 1965, 98–99; Bellmann 1971, 123 (mapa 39), 150–151; Bielfeldt 1982, 64, 82, 96, 151, 163, 215, 258, 302, 320, 366, 369, 375, 379).

Pożyczka ta była znana powszechnie też w gwarach niemieckich na terenie byłych Prus Wschodnich i Zachodnich, o czym świadczy jej obszerne hasło *Flins* w słowniku pruskim: z formą męską (wymowa *flints, plints*) i formą żeńską (wymowa *flinz*, także

plinz, flints). Oznaczała ona tam: 1. ‘cienki, płaski placek z ciasta zrobionego z mąki, mleka i jajek’ – w tym znaczeniu występuje powszechnie w gwarach pruskich, a także 2. *žart*. ‘szeroki, płaski kapelusz’; 3. ‘uderzenie w policzek’; 4. ‘wyzwisko na kobietę’ (PrWb, II, 99–102).

W *Objaśnieniu trudniejszych wyrazów i zwrotów* zamieszczonym w zbiorze *Bajki Warmii i Mazur* nazwę *plince* ‘placki ziemniaczane’ słusznie wywodzi się z niemieckiego *Plinse* ‘pączek’ (Bajki 1956, 185).

Nazwa ta ekspandowała na dalsze tereny. Notują ją, we wtórnej postaci fonetycznej, słowniki rejestrujące leksykę na północnym wschodzie Polski. Są to *flindzki* ‘placki na psim smalcu’ – z Tykocina na Podlasiu (Słownik tykociński), *flindz* ‘placek, oładek’ – z Suwalszczyzny (Bacewicz 2011, 85), *flindze* ‘placuszki w kształcie kotletów, z rozczyny, smażone na patelni’ – z Augustowskiego i terenów przyległych (Osipowicz 2009, 66), *flindzy* ‘placki ziemniaczane’ – z Przerośli na pograniczu Suwalszczyzny i Mazur (Ratasiewicz 2010, 35).

Kolejny zbiór odpowiedników, tym razem wiążących się z wieloznacznością nazwy niemieckiej, tworzą wyrazy: *fladki, flady, fladka*. Źródłem zapożyczenia jest niemieckie dialektalne *Fladen* ‘płaski placek z żytniej mąki pieczony w piecu; płaskie ciasto z mąki żytniej lub pszennej pieczone na blasze’ (PrWb, II, 56–57, por. SEK, 127). Zatem posłużono się zbliżonym znaczeniowo rzeczownikiem związanym z drugim znaczeniem nazwy z języka wyjściowego, by uniknąć powtórzenia wyrazu niemieckiego. Użyto w ten sposób nieidentycznego semantycznie ekwiwalentu. Nie jest to jednak zapożyczenie doraźne, mamy jedynie do czynienia z zawężeniem znaczenia, które utrwaliło się w polskiej leksyce dialektalnej. Wymienione wyrazy znane są gwarom na północy Polski. Nazwa *flada* ‘różne rodzaje ciasta; najczęściej słodkie ciasto z mąki pszennej; sporadycznie także o podpłomyku’ jest lokalizowana we wschodnich i środkowych Mazurach (powiaty: mrągowski, ełcki, piski) oraz na Warmii (pow. olsztyński) (SGOWM, II, 213), a także na Kaszubach *flāda* jako ‘ciasto drożdżowe w postaci ślimaka’ (SGPA, VIII, 557; SEK II 127). Podobny zasięg ma współrzędna *fladka*.

Interesującej egzemplifikacji rezultatów doraźnego zapożyczenia dostarcza niemiecki czasownik *durchlaufen* ‘przebiegać, przemierzać’ (zdanie 8. – *Die FüÙe thun [tun] mir sehr weh, ich glaube, ich habe sie durchgelaufen*). W wielu ankietach posłużono się kalką odwzorowującą budowę słowotwórczą wyrazu niemieckiego. Zapisano więc: *przebiegał, przelatał, przeleciał*. Pojawiły się także półkalki, które nawiązują znaczeniowo do polisemicznego czasownika *laufen* ‘biegać, latać’. Czasownik *latał* (w różnych modyfikacjach) wystąpił w ponad 30 ankietach: *odleciał, mocno leciał, nadto zleciał, siła latał, tego leciał, ulatał, za wiele latał, zlatał*. Zatem podane odpowiedniki to typowy przykład efemerycznej pożyczki na użytek danego tekstu. Zapewne taki rezultat tłumaczenia wynika z całkowicie innej składni zdania niemieckiego.

Jak widać z podanych przykładów, ankiety Georga Wenkera stanowią istotne źródło językowe dla badań dialektologicznych i kontaktów językowych. Poświadczają bowiem typowe pożyczki niemieckie znane polszczyźnie ogólnej od dawna, a jednocześnie pokazują germanizmy zachowane jedynie w gwarach. To specyficzne źródło, bo przefiltrowane przez język niemiecki, pozwala tym samym uchwycić mechanizmy przenikania się systemów językowych pozostających w bliskim kontakcie. Pokazuje na konkretnych przykładach sposoby przechodzenia od języka źródłowego do docelowe-

go, a także zabiegi tłumaczącego zmierzające do wyeliminowania (czasem nieskutecznie) języka niemieckiego z polskiej wersji zdań. Ankiety wskazują przy okazji dwukierunkowość wpływów – nie tylko niemieckiej na język polski, ale także polszczyzny na gwary niemieckie. Ponadto dobitnie świadczą o dużej przewadze polszczyzny wobec języka niemieckiego w drugiej połowie XIX w. w Prusach Wschodnich, która kilkadziesiąt lat później zupełnie straciła na znaczeniu i wyszła z codziennej komunikacji.

Literatura

- Bacewicz J. (2006), *Fejnie gadalim, smacno jedlim. Gwara i kuchnia Suwalszczyzny*, Suwałki. *Bajki Warmii i Mazur*, red. H. Koneczna, W. Pomianowska, Warszawa, 1956.
- Bellmann G. (1971), *Slavoteutonica. Lexikalische Untersuchungen zum slawisch-deutschen Sprachkontakt im Ostmitteldeutschen*, Berlin – New York.
- Beyersdorff O. (1868), *Über Slawisches im Deutschen*, „Schlesische Provinzialblätter”, Jg LXXII, Der Neuen Folge, J. VII, s. 446–448, 497–499, 549–551.
- Bielfeldt H.H. (1982), *Die slawischen Wörter im Deutschen. Ausgewählte Schriften 1950–1978*, Leipzig.
- Eichler E. (1965), *Etymologisches Wörterbuch der slawischen Elemente im Ostmitteldeutschen*, Bautzen.
- Kiparsky V. (1936), *Fremdes im Baltendeutsch*, Helsingfors.
- Vasmer M. (1947), *F. Kluge, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, „Zeitschrift für slavische Philologie”, t. XIV.
- Knoop O. (1890), *Plattdeutsches aus Hinterpommern*, 2. Sammlung: *Fremdsprachliches im hinterpommerschen Platt, nebst einer Anzahl von Fischerausdrücken und Ekelnamen*, [w:] Wissenschaftliche Beilage zum Programm des kgl. Gymnasiums zu Rogasen, Programm Nr 156, Rogasen.
- MSGP**, *Mały słownik gwar polskich*, red. J. Wronicz, Kraków, 2005.
- Osipowicz A. (2009), *Słowniczek gwary augustowskiej*, [w:] *Dziewiętnastowieczne słowniczki gwarowe z Polski północno-wschodniej*, red. B. Nowowiejski, Białystok, s. 57–130.
- Popowska-Taborska H., Rzetelska-Feleszko E. (2009), *Dialekty kaszubskie w świetle XIX-wiecznych materiałów archiwalnych*, Warszawa.
- PrWb**, *Preußisches Wörterbuch*, I–VI, begr. von E. Riemann, hrsg. von E. Riemann, U. Tolksdorf, R. Goltz, Neumünster, 1974–2005.
- Ratasiewicz M. (2010), *Słownik gwary pogranicza Suwalszczyzny i dawnych Prus Wschodnich*, Gołdap.
- Rembiszewska D.K. (2010), *Sila wurstu brukuje białka i gbur? O niektórych wyrazach w XIX-wiecznych materiałach Georga Wenkera z obszaru Mazur; Warmii i Ostródzkiego*, Rozprawy Komisji Językowej, red. S. Gala, t. LV, Łódź, s. 195–211.
- SSEJP**, Sławski F. (1952–1982), *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. 1–5, Kraków.
- SEK**, Boryś W., Popowska-Taborska H. (1994–2010), *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*, t. I–VI, Warszawa.

- SIXVI w**, *Słownik polszczyzny XVI wieku*, red. M.R. Mayenowa, F. Peplowski, Wrocław, 1966.
- SIXVII w**, *Słownik polszczyzny XVII wieku*, <http://sxvii.pl/>, (12.09.2013).
- SGOWM**, *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*, opr. przez Pracownię SGOWM Zakładu Językoznawstwa PAN w Warszawie, red. Z. Stamirowska, H. Perzowa, t. I–IV, Wrocław, t. V red. H. Perzowa, D. Kołodziejczykowa, Warszawa – Kraków, 1987–2006.
- SGPA**, *Słownik gwar polskich*, opr. przez Zakład Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie pod kier. M. Karasia, od t. II pod kier. J. Reichana, od t. VI pod kier. J. Okoniowej, Wrocław – Kraków, 1977–2013.
- Słownik gwary Tykocina*, spisany przez Centrum Badań nad Historią i Kulturą Małych Miast, <http://www.tykocinregion.pl/pl/slownik>, (14.05.2013).
- Łaziński M. (2009), *Słownik zapożyczeń niemieckich w polszczyźnie*, Warszawa.
- SWM IV**, Mocarska-Falińska B (1959), *Słownictwo Warmii i Mazur. Uprawa i obróbka lnu*, Studia Warmińsko-Mazurskie, t. IV, Wrocław.
- Teuchert H. (1958), *Slawische Lehnwörter in ostdeutschen Mundarten*, „Zeitschrift für deutsche Mundartforschung“, t. XXVI/1, s. 13–31.
- Wick P. (1939), *Die slavischen Lehnwörter in der neuhochdeutschen Sprache*, Marburg.
- Wolf H. (1965), *Deutsch-slavishe Begegnung in der Sprache der Reformationszeit*, „Die Welt der Slaven“, t. X, s. 51–98.

